

IZBRANI TEORETSKI VIDIKI RAZUMEVANJA PROSTORA KOT ELEMENTA ETNIČNE, NARODNE IN NACIONALNE IDENTITETE

SELECTED THEORETICAL ASPECTS OF UNDERSTANDING OF SPACE AS AN ELEMENT OF ETHNIC AND NATIONAL IDENTITY

Space - along with time - is a dimension which cannot be erased from the social science and humanistic thought. Due to its »vast« and »evasive« nature, individual professions and experts are reluctant to deal with it. The present text does not wish and is also unable to convey a clear picture on this, not only proverbially, »infinite« complex of ideas and concepts, restricting itself to a relatively narrow significance of space as a component of ethnic and national identity. It is therefore necessary to highlight certain wider theoretic interpretations in this complex of »space«, especially those referring to the relations between space and society.

The text begins with a presentation of certain theoretic aspects in the understanding of space, and illustrates the significance of community or society, respectively, in man's (ap)perception of space. What follows is a presentation of ethnic and national identity, as well as of the roles of space, settings and space elements in ethnic and national identification.

Keywords: relation space-society, national identity, ethnic identity, theoretical aspects

Prostor je ob spremljevalcu – času dimenzija, ki je neizbrisljiva v družboslovni in humanistični misli. Toda zaradi svoje »prostrane« in »izmuzljive« narave se ga posamezne stroke in strokovnjaki le redko in nerade dotaknejo. To besedilo nikakor ne želi in niti ne more podati neke pregledne slike o tem, ne samo pregovorno rečeno, »neskončnem« kupu idej in konceptov; ampak se relativno ozko omeji na pomen prostora kot komponente etnične, narodne in nacionalne identitete. Pri tem pa je potrebno osvetliti nekatera širša teoretska razumevanja v tem »prostorskem« kompleksu, predvsem tista, ki se dotikajo razmerja med prostorom in družbo.

Besedilo tako sprva predstavi nekatere teoretske poglede v razumevanju prostora in prikaže pomen skupnosti oziroma družbe v človekovi (a)perpciji prostora. Sledi prikaz etnične, narodne in nacionalne identitete ter vloge prostora, krajev in prostorskih prvin pri etničnem, narodnem in nacionalnem identificiranju.

Ključne besede: odnos prostor-družba, narodna identiteta, etnična identiteta, teoretski vidiki

1. NEKATERI TEORETSKI POGLEDI K RAZUMEVANJU KONCEPTA PROSTORA

1.1. KONCEPT PROSTORA

Prostor, ki ga zaznavamo kot morje, nebo ali kopno ali kot mesto, ki se razteza pred nami z razgleda visoke stavbe, prostor kot prostor ulice, kot notranjost ali zunanost stavbe, prostor na zemljevidih in načrtih, v kozmologijah, geometrijski prostor, konstruiran matematični prostor, medzvezdni prostor, prostor, ki ga posedujejo predmeti, ali prostor, ki si ga lastijo države ali je posvečen bogovom - vse to in še veliko, veliko več spada v naše izkušnje in razumevanje prostora.

Prostor - amorfen in nerazumljiv, je vse prej kot enota, ki jo je mogoče neposredno opisati in analizirati. Narava prostora je bila rdeča nit številnih diskusij filozofov in raziskovalcev mnogih strok, ki pa so ostale brez končnega ločila. Ni namreč preprosto postaviti ogrodja, kamor bi vpeli različne oblike prostorov, ki so bile identificirane in spoznane za pomembne. Ne bi bilo smiselno, da bi se pregloboko spuščal v te vrste diskusij, prav pa je, da vsaj v zelo omejenem obsegu predstavimo raznovrstno razumevanje oziroma dojetanje prostora, glede na konceptualni in izkustveni kontekst. Tipologija, ki jo podajam v nadaljevanju je povzeta po humanističnem geografu Relphu (1976, str. 8-28).

1. *Pragmatični ali primitivni prostor* je prostor instinktivnega vedenja in nezavednih dejanj, v katerem vedno reagiramo brez premišljanja. Gre za organski prostor, ki je vkoreninjen, v stvareh stvaren in konkreten, strukturiran nezavedno z osnovnimi individualnimi izkušnjami, asociran z gibi telesa in čuti.

2. *Perceptualni prostor* je najneposrednejša oblika zavedanja; je egocentrični prostor, ki ga zaznava vsak posameznik. Je že prostor, za razloček od pragmatičnega, ki ima vsebino in pomen ter kot tak ne more biti ločen od izkušenj in namer. Perceptualni prostor je prostor dejanj, osredotočenih na osnovne potrebe in prakse, ter tako že ima jasno razvito strukturo.

3. *Eksistenčni prostor* je notranja struktura prostora, ki se nam pojavlja v konkretnih izkušnjah z okoljem kot članom posamezne kulture/družbe. Je intersubjektivni in zato »odgovoren« vsem članom skupnosti. Pomeni eksistencialnega prostora torej koreninijo v kulturi, oziroma so tisti, ki jih individuuum izkusi v kulturi. Le izjemoma so vsota pomenov individualnih perceptualnih prostorov. Eksistenčni prostor torej ni zgolj pasiven prostor »čakajoč na izkustva«, temveč je permanentno usvrtvarjajoč in dopolnjujoč se s človeškimi aktivnostmi. Eksistenčni prostor lahko razdelimo na posvečeni in geografski.

3.1. *Posvečeni prostor* je prostor arhaičnih religioznih izkustev; je trajno

razlikujoč se in obdan s simboli. Posvečeni prostori so središča sveta – točke, kjer so tri kozmične ravni (nebesa, zemlja in pekel) v stiku in kjer je možna njihova medsebojna komunikacija. Teh središč seveda ne moremo razumeti kot geometričnih enot in njihovo število je lahko v določeni regiji neskončno.

3.2. Odkar imamo v sodobni družbi opraviti z desakralizacijo, je izkustvo svetega za večino ljudi nedosegljivo. Tako imenovani *geografski prostor* je podoba človekovega osnovnega zavedanja sveta, njegovih izkustev in vezi z okoljem. Je pomemben prostor za določeno kulturo, tako da je »kultiviran« s poimenovanjem (prostora), s »kvalitetami« za človeka in s preoblikovanjem – da služi potrebam človeštva. Geografski prostor ni objektiven in nevtralen, ampak je zapolnjen z različnimi pomeni. Geografski prostor je enkraten; ima svoje ime – Švica, Maribor, Štajerska, Gvinejski zaliv itn.

Geografski prostor ima zelo razpoznavno strukturo tako v vertikalni kot v horizontalni smeri. Govorimo o prostoru nacij, kontinentov ali regij, ki so nedosegljivi našemu neposrednemu izkustvu. Naslednja stopnja so pokrajine, ki so v ozadju človekovih dejanj in odslikavajo njegove interakcije z okoljem na najvišjem nivoju. Sledi urbani nivo, ki se od prejšnjega razlikuje po tem, da je v prevladujoči meri zgrajen s človeškimi napor in nameni. Na še nižji stopnji je ulica kot bazična izkušnja mesta in dalje dom kot središčna referenčna točka človekovega obstoja (Norberg-Schulz, 1971). Seveda je podana lestvica le ena izmed številnih možnih. Na splošno se zdi, da živimo v svetu različnih ravni, vedeti pa moramo, da smo v določenem trenutku osredotočeni zgolj na eno; ko volimo, smo osredotočeni na državni nivo, ko iščemo parkirni prostor, nam je pomemben prostor ulice ali mesta. Na vsaki od omenjenih stopenj je tudi bolj ali manj jasno razpoznaven horizontalni nivo, ki vsebuje tri elemente: področja, poti, ki odslikavajo smeri in intenzivnost namer ter izkustev, vozlišča ali centri poudarjenih pomenov.

4. *Arhitekturni prostor in prostor prostorskega planiranja* nista osnovana na izkustvu prostora, ampak sta primarno povezana z dvodimenzionalnim kartografskim prostorom. Za razloček od eksistenčnega prostora, katerega dejavnosti so brez formalne konceptualizacije, vsebujeta premišljen poskus po ustvarjanju prostorov.

5. *Kognitivni prostor* je sestavljen iz abstraktnega konstrukta prostora, ki je izpeljan iz identifikacije prostora kot objekta refleksij in poskusov razvitja teorij o njem. Esenca koncepta tega prostora leži v relativnosti lokacije, ki je najnazorneje predstavljena v Evklidskim prostoru, kjer je kraj (osnovno) razumljiv kot lokacija s kordinatami. Kognitivni prostor je homogen, uniformira in nevtralen, z enakimi vrednostmi na vseh mestih in v vseh dimenzijah. Je prostor geometrij, zemljevidov (kartografske projekcije so najnazornejše podobe kognitivnega prostora) in teorij prostorske organiziranosti.

6. *Abstraktni prostor* se od kognitivnega razlikuje po tem, da je zadnji bil »identificiran«. Je prostor logičnih odnosov, ki nam dopuščajo, da odkrivamo in opisujemo prostore, ne da bi jih našli v empiričnih opazovanjih. Zato je svobodna kreacija človeške domišljije.

Poenostavljeno lahko rečemo, da pragmatični prostor človeka povezuje z »naravnim«, »organskim« okoljem, perceptualni prostor je bistven za človekovo identiteto kot osebo, eksistenčni prostor človeka vzporeja s socialnimi in kulturnimi enotami, kognitivni prostor pomeni, da je človek sposoben razmišljati o prostoru (Norberg-Schulz, 1971, str. 11). Seveda podana klasifikacija ni edina možna. Tuan (1975), ki povzema druge avtorje, razlikuje transcendalni, praktični, fizični, socialni in matematični prostor. Sonnenfeld (1976) z vidika vedenjske geografije razlikuje štiri prostore: geografski prostor kot objektivni prostor, ki zaobjema ostale prostore; operativni prostor v katerem se odvijajo različni sočasni procesi, ki vplivajo na človekovo vedenje; perceptivni prostor kot del operativnega prostora, ki ga človek neposredno dojema prek lastnih izkušenj; vedenjski prostor kot del perceptivnega prostora, v katerem se dejansko odvijajo človekove aktivnosti.

Prav tako je treba poudariti, da meje med podanimi prostori niso jasno razpoznavne, kot se zde na prvi pogled. Poglejmo le na nekatere antične zemljevide, kjer se prepletata kognitivni in posvečeni prostor, ali k nekaterim »prvobitnim« kulturam, kjer so meje med posamičnimi prostori povsem zabrisane (Relph, 1976).

* * *

Vsekakor gre za razliko ali razdaljo med okoljem, prostorom kot objektivno danim dejstvom in procesi človekovega dožemanja oziroma zaznavanja te danosti. Prostor se ne kaže le v mejah naše perceptivne možnosti, ki jo določajo naša čutila; torej apersepcija prostora ni le individualna zadeva. Naše predstave o prostoru so odvisne od družbe in kulture: tako ljudje iste stvari različno vidijo, čeprav razpolagajo z enakimi čutili. S tem hočemo povedati, da vidimo prostor, ki nas obdaja, na različne načine; predstave o prostoru so namreč del kulture. Vsaka družba prek verskih predstav, ideologije in najrazličnejših oblikovalcev družbene in kulturne zavesti ustvari neko posebno predstavo o prostoru, pa naj gre za kozmos kot najširši dojemljiv prostor, za državni prostor ali prostor neke kulture, prostor bivanja itn. (Južnič, 1987, str. 297-298).

Predmet besedila je prostor, ki se ljudem pojavlja v konkretnih izkušnjah z okoljem, kot pripadnikom kulture, torej eksistenčni prostor: posvečeni in geografski prostor. Analiza koncepta kraja¹ oziroma prostora, ki jo je podal Lukermann (1964), nam najzorneje predstavi značilnosti prostora, o katerem spregovori besedilo v nadaljevanju:

1. Ideja lokacije in še posebno ideja lokacije, ki se nanaša na druge prostore, kraje in predmete, je prav gotovo osnovna. Lokacijo lahko označimo z notranjimi oznakami (lega) in z zunanjsimi povezavami z drugimi lokacijami (položaji). Prostor ima tako svojo notranjost in zunanost.
2. Prostor vsebuje integracijo elementov »narave in kulture«. Vsak prostor ima svoj notranji red, ki ga loči od drugih prostorov. Vsak prostor je tako enkratna - neponovljiva entiteta.
3. Kljub enkratnosti prostora so ti med seboj povezani s sistemom prostorskih interakcij in transferjev. Različni prostori tako sodelujejo oziroma so sestavni deli v procesu kroženja [circulation].
4. Prostor je razmejen; je del večjih prostorov in je sestavljen iz manjših. Prostor je tako osredotočen na sistem razmejevanja.
5. Prostori »umirajo in se rojevajo«. Z zgodovinskimi in kulturnimi spremembami prihajajo novi elementi in stari elementi izginjajo. Prostor ima tako razpoznavno zgodovinsko komponento.
6. Prostor ima pomen; karakteriziran je z verovanji in prepričanji človeka.

Lukermann razume kraj oziroma prostor kot skupek integracij narave in kulture, ki se je razvil in se razvija na specifični lokaciji, ki je povezana s pretokom ljudi in predmetov iz drugih prostorov. Prostor tako ni samo »nekje« nečesa; je lokacija z vsem potrebnim, kar oblikuje to lokacijo v integriran in smiseln »fenomen«.

* * *

¹ Lukermann (1964) na tem mestu ne govori o konceptu eksistenčnega prostora, temveč o »konceptu kraja« [concept of place]. Angleška strokovna literatura namreč dokaj natančno razlikuje med pojmovoma »prostor« [space] in »kraj« [place]. Glede na to, da v domači strokovni literaturi nisem opazil tako doslednega razlikovanja (Juznič, Kučan, Ogrin, Mlinar, Bufon itn.), oziroma da se več mestih uporablja pojem »prostor«, kjer bi bil v angleški strokovni literaturi uporabljen pojem »kraj«, se tudi sami ne držim strogega »anglosaškega« razmejevanja in sledim domačim avtorjem.

1.2. ESENCA PROSTORA IN VLOGA DRUŽBE/SKUPNOSTI

V vsakdanjem življenju prostorov ne zaznavamo kot neodvisnih, jasno definiranih entitet, ki bi bile preprosto opisljive z lokacijo in videzom. Prostori so tako največkrat zaznavani kot skupek lokacije, pokrajine – zunanjega videza prostora, ritualov, drugih ljudi, osebnih izkušenj, skrbi in navezanosti na dom ter povezav - kontekstov z drugimi prostori. Prostori se med seboj prekrivajo, interpretirajo drug drugega in so široko odprti različnosti interpretacij. V želji po razumevanju prostora kot fenomena pa nam ta različnost in kompleksnost povzročata glavno težavo. Pot k razumevanju omenjenega fenomena je možna, če ločimo posamične lastnosti prostora, npr. lokacijo, zunanji videz, osebno vpetost v prostor itn. V nadaljevanju besedila bom v odnosu do prostora predstavil in tako v njem poudaril le vlogo družbe oziroma skupnosti.

Družbene poteze skupnosti, njen sistem vrednot, verovanj in kolektivnega spomina opredeljujejo odnos posameznika do prostora. Delovanje posameznika in njegov odnos pa sta v nasprotni smeri sestavni del oblikovanja odnosa celotne družbe do istega prostora. Pri tem gre za vzajemno delovanje med posameznikom in družbo (Simmel, 1993) in iz tega izvirajočo družbeno spremembo. Rezultat medsebojnega vplivanja in nenehne spremembe je tudi človekov zapis v prostor. Čeprav je raba prostora posledica prostorskih danosti, je način prilagajanja rabe vedno odvisen od ekonomskih, tehnoloških, kulturnih zakonitosti družbe, od ideologije in politične strategije² (Kučan, 1997, str. 4).

Družbeni odnosi, ki jih označuje določen kraj, so enako ali bolj pomembni za proces navezovanja na kraj³, kot fizična konfiguracija (Altman in Low, 1992, str. 5). Do enake ali podobne ugotovitve je prišla tudi Kraljeva komisija lokalnega angleškega parlamenta: pri tem ko navezanost na »domače okolje« narašča s trajanjem bivanja v tem okolju, je ta navezanost pretežno primarno oblikovana z interakcijo posameznika z drugimi ljudmi in manj z odnosom osebe do fizičnega okolja samega (Relph, 1976, str. 33). Taki poudarki na pomenu skupnosti oziroma družbenih odnosov se zde grobo zanikanje vloge prostora in njenega izkustva, če ne upoštevamo preprostega dejstva, da se človeški odnosi, na katerih je zgrajen občutek identitete, največkrat oblikujejo med ljudmi, ki si delijo isti del prostora. In dejstvo, da nismo vedno navzoči v »našem« okolju, ne daje prostoru nič manj veljave, saj iz tega »našega« okolja oblikujemo našo in pojavnost drugih, ki je

* * *

² Zelo nazoren primer je sprememba sestave in podobe angleške krajine v 18. stoletju, ki jo je izval parlamentarni odlok o ogradah. Široka in odprta polja so zamenjale veliko manjše parcele, ograjene z živimi mejami. Prav ta urejena in negovana krajina je v angleško zavest vstopila kot simbol njihove identitete (Kučan, 1997, str. 4).

³ V nadaljevanju uporabljam pojma »navezanost na kraj« in »prostorska identiteta«, katerih vsebini in pomena bom podrobneje pojasnil v nadaljevanju.

bistveni del osebne identitete (ibid.). Zaznavno okolje, torej tisto in tako, kakršno človek dojema in zaznava, je namreč bistvenega pomena v identifikacijskem smislu (Južnič, 1993, str. 149).

Stokols v pregledu psiholoških, socioloških in antropoloških raziskav, ki se ukvarjajo s problemom simbolizma v prostoru, poudarja, da fizične prvine prostora in kraji zaradi trajajoče povezave s skupinskimi dejavnostmi in izkušnjami postopoma pridobijo družben pomen; tako vpeljane simbolne kvalitete fizičnega okolja postanejo nadomestni vir družbene moči – njihov vpliv na čustva in obnašanje posameznika se lahko pojavi tudi takrat, kadar ne pride do neposrednega stika (Kučan, 1997, str. 3-4). Podobno Smith ugotavlja, da so za etnične identitete »bolj kot prebivanje na nekem kraju ali njegova posest, pomembni dodani pomeni in asociacije, ki jih kraj vzbuja. Temu kraju namreč pripadamo.« (Smith, 1991, str. 23). Pomen take pripadnosti prostoru in skupnosti najdemo pri župah – slovanskih rodbinskih zadrugah, ki so nastale po trajni naselitvi, vendar pred individualno lastnino zemlje. Za pripadnost župi je bil namreč kraj prebivanja važnejši od porekla po rojstvu (Kučan, 1997, str. 13-14). Povezanost skupinske identitete neke družbene skupine s prostorom, v katerem biva, se torej prav tako oblikuje skozi družbene odnose in ne izhaja iz prostora samega. Če bi prostorska identiteta izhajala zgolj iz prostora kot takega, potem pri izseljenskih skupnostih ne bi obstajala navezanost na »izvorni« prostor, saj zdaj bivajo drugje.⁴ Prostorska identiteta se torej oblikuje iz vzajemnega delovanja med posameznikom, družbo in prostorom (ibid., str. 14).

1.3. NAVEZANOST NA KRAJ⁵, NAVEZANOST NA DOLOČEN PROSTOR

Človekovo istovetenje s prostorom ima svoje ontološke korenine v tem, kar Heidegger razume kot bivanje – proces, s katerim ljudje spreminjajo kraj svoje eksistence v svoj dom, kar temelji vsaj delno, na čustvenem dojetanju sveta. Vsekakor je človekova eksistenca tudi prostorsko opredeljena, kar velja tako za posameznika kot za skupnost (Kučan, 1996, str. 1).

***

⁴ Trditve je opeta na številnih raziskavah in poročilih o »slovenskih izseljenskih« (npr. Čebulj Sajko (1992), (Dmrovek (1991), Žigon (1999) itd.). O navezanosti izseljenskih skupnosti na »izvorni« prostor nam kaže tudi pogosta raba krajevnihi imen, kot so npr. Triglav, Bled, Jadrna, Slovenija itd. v poimenovanjih njihovih društev, glasil in periodičnega tiska. Triglav, Bled, Brezje, lipa ali njen list, stereotipizirana - »domačijska« slovenska krajina itd. so tudi zelo pogosti motivi v izseljenskih publikacijah.

⁵ Navezanost na kraj v pomenu, na kakršnem sloni pričujoča razprava, se je lahko razvila šele pri sedentarnih kulturah. S stalno naselitvijo se je razvila motivacija zemljiške posesti – lastništva na zemljo, ki je nabitniške selitvene kulture ne poznajo, in začela na svojevrsten način pogojevati osedlo in skupinsko identiteto. Kot primer nelinearnega dojetanja prostora lahko navedemo kulturi severnoameriških Indijancev in avstralskih domorodcev, kjer sta človek in zemlja eno in isto, ne pa drug od drugega ločena (Šumi, 1990, str. 152-157; Kučan, 1996, str. 1).

Čustven odnos do okolja je osnova topofilije [topophilie] in iz tega izhajajoče potrebe po preučevanju človekove navezanosti na kraj. Topofilija vključuje vse človekove čustvene vezi z materialnim okoljem (Tuan, 1974, str. 3) in jo je mogoče razvijati v različnih oblikah oziroma kontekstih, od fizičnega stika, estetske privlačnosti, življenjske povezanosti z domačim krajem do patriotizma (Seamon, 1984). Preučevanje čustvenega odnosa do okolja je pomembno zato, ker pogojuje sistem vrednot – pogojuje vrednotenje posamičnih delov prostora in izbiranje med njimi (Kučan, 1996, str. 4).

Čustven odnos do prostora pa je skoraj vedno povezan s spoznanji (mišljenjem, znanjem, prepričanjem) in s praksami (dejanji, obnašanjem). »Navezanost na kraj«, navezanost na določen prostor tako vključuje skupek med seboj povezanih čustev, znanj, prepričanj, obnašanja in dejanj. (Altman in Low, 1992 str. 4-5, Proshansky et al., 1983). Tako lahko govorimo tudi o »emocionalni« in/ali »sociokulturni« komponenti navezanosti na kraj.

K razumevanju kompleksnosti pojma navezanosti na kraj nam je lahko v pomoč pregled različnih pristopov pri preučevanju pojma. Razmejimo lahko štiri pristope (Altman in Low, 1992, str. 8-9):

1. *biološki pristop* proučuje evlucijske in psihološke prilagoditve človeške vrste na določena okolja;

2. *okoljsko zasnovane teorije* na primer razlagajo, da okolje oblikuje odnose med človekom in prostorom prek interakcije tehnologij in virov (kulturna ekologija), adaptacijo človeka na lastnosti in razpoložljivosti okolja (geomorfološki regionalizem) ali vplive okolja na vse aspekte človekovega bivanja (okoljski determinizem);

3. *psihološki nivo* navezanosti na kraj se dotika predvsem spoznavnih in čustvenih povezav posameznika z določenim krajem oziroma prostorom;

4. zadnji pristop vključuje *socialnokulturni pomen in dinamiko* navezanosti na kraj. Socialnokulturna definicija navezanosti na kraj sloni na spoznanju, da obstaja pretvorba izkustva kraja ali določenega prostora v kulturno smiselni simbol, kar kraj oziroma prostor je (Low, 1992, str. 166). Richardson (1982) razlaga, da omenjena fenomenologija kaže na to, da ljudje povezujejo kraje s kulturnimi atributi; kot recimo v Cartagu – Kostariki, urejenost okolja in vedenje na *plazi* jo definira kot prostor »kulture« in ustreznega obnašanja, nered in hiter tempo tržnice pa jo oblikuje v prostor pametnih in prebrisanih ljudi. Richardson tako nadaljuje, da preoblikovano izkustvo izzove simbol (*plaza*, tržnica), ki nas opominja na kulturne pomene in socialne implikacije prostora. Toda za mnoge kraje ali prostore razmerje med prostorom in človekom ni vzpostavljen preko pretvorbe

izkustva. O navezanosti na kraj lahko govorimo tudi v primeru mitoloških prostorov, ki jih človek ne more izkusiti, ali v primeru posesti zemlje, državljanstva itn., ki simbolično vključujejo socialnopolitične, zgodovinske in druge pomene. Ključni aspekt socialnokulturne navezanosti na kraj je, da je simbolično razmerje med posameznikom oziroma skupnostjo in krajem ali prostorom lahko izpeljano iz kulturno vrednotenega izkustva ali iz pomenov drugih socialnopolitičnih, zgodovinskih in kulturnih virov (Low, 1992, str. 166).

Lowova (1992) je na podlagi več študij prišla do tipologije šestih simboličnih povezav med človekom oziroma skupnostjo in prostorom - šestih tipov socialnokulturno pogojene navezanosti na kraj:

1. geneološka povezanost s prostorom skozi zgodovino in družinsko - rodovne vezi;
2. povezanost skoz izgubo kraja oziroma prostora ali skoz uničenje skupnosti;
3. ekonomska povezanost s prostorom, ki vključuje lastništvo, nasledstvo in politiko;
4. kozmološka povezanost s prostorom skoz religiozne, duhovne ali mitološke povezave;
5. povezanost s prostorom skoz religiozna in sekularna romanja, praznovanja in kulturne dogodke;
6. Narativna povezanost s prostorom skoz pripovedništvo in poimenovanje krajev oziroma območij.

Fenomen navezanosti na kraj, na določen prostor, ki je največkrat kraj bivanja, se torej udejanja v pripisovanju posebnega (simboličnega) pomena krajem ali prostorskim prvinam. Kot smo že omenili, pri tem ne gre za neposredno navezanost na kraje ali prostorske prvine kot take, temveč te simbolizirajo družbene povezave in medsebojne stike. Tu gre posledično za skupinsko pripadnost - ljudje, ki se družijo, izmenjujejo mnenja, gradijo svoj vrednostni sistem, bodo v posamičnim prostorskih prvinah in krajih prebrali določene simbolne pomene. Simboli, ki so tako razumljivi le v določenem družbenem kontekstu, človeku omogačajo, da razume in strukturira svoje okolje in skladno s tem usmerja svoje ravnanje. Iz tega sledi, da so pomensko obogateni kraji in prostorske prvine lahko nosilke tako osebne kot skupinske identitete - simboli pripadnosti določeni skupini (Kučan, 1996, str. 21).

Pri fenomenu navezanosti na kraj je potrebno omeniti še eno, do zdaj ne najbolj jasno predstavljeno razlikovanje. Posameznik ali skupina si dodelita pros-

tor, ki mu rečeta »dom« ali »domovina«. Ta, kakor jo imenuje Južnič (1987, str. 292-298), »sentimentalna orientacija«, je po eni strani opredeljena kot identifikacijska, po drugi pa kot prestižna. Pri prvi gre za teritorij kot prostor bivanja in z njim povezano domačnost in ni vedno povsem natančno institucionalizirana. Prestižna pa je povezana z vrednotenjem posamičnih delov okolja glede na pomen, ki mu ga pripisujeta družba in kultura, in je s tem že povsem institucionalizirana. Južnič nato poudari še »simbolično orientacijo«, ki je povezana s kulturno uveljavljenimi vrednotami, ki jih prostoru pripisujejo ljudje; tudi mimo in ne glede na dejansko vrednost prostora. V to orientacijo lahko štejemo tudi tiste vrednote, ki prostoru pripisujejo estetske, moralne, verske, etnične pomene.

2. ETNIČNA, NARODNA IN NACIONALNA IDENTITETA V ODNOSU DO PROSTORA

2.1. ETNIČNA, NARODNA IN NACIONALNA IDENTITETA KOT SKUPINSKE IDENTITETE

Osnovni merili, ki opredeljujeta vsako identiteto, sta kontinuiteta in diferenca. Mlinar (1992, str. 454) jo na kratko definira: »Karkoli že razlikuje enega od drugih in ga dela istega skozi čas, ustvarja identiteto. [...] Tisto, kar združuje, vsebuje tisto, kar izključuje.«

Pojavnih oblik identitete je več. Predmet raziskave je skupinska identiteta, čeprav, kakor bomo videli kasneje, med skupinsko in osebno identiteto ni vedno popolnega soglasja. Posameznik se lahko odreče kakšni družbeni zavezanosti, zataji pripadnost in zanika identiteto, iz katere sicer izhaja (Južnič, 1993, str. 140).

Skupinska identiteta izvira iz občutka pripadnosti, varnosti in vključenosti; je nosilka zgodovinskega spomina. Pripadnost se izraža na številne načine: od življenjskega stila, šeg in navad, ki se skupinsko določajo, jezika, komuniciranja in kolektivnega spomina, ki veže generacije in utrjuje prepričanje o trajanju skupine, pa do z zakoni urejenih pravic in obveznosti, zavarovanosti, pristojnosti in navezanosti. Skupinska identiteta je uravnotežena - iz česar izhaja pritisk na posameznike, ki se morajo podrežati določeni posplošeni »tipičnosti« (ibid., 1993, str. 140).

Posameznik z večjim ali manjšim poudarjanjem nosi v sebi več skupinskih identifikacij, ki se raztezajo od družbenih spon in zavezanosti, ozemeljske namestitve do svetovnonazorskih prepričanj, religioznih pripadnosti, političnih opredelitev in ideoloških zaverovanosti (Južnič, 1993, str. 141).

Za lažje razumevanje besedila v nadaljevanju na kratko obnovimo že (pre)večkrat (pre)preslišano zgodbo o etniji, narodu in/oziroma naciji ter med njimi poiščimo razlike in podobnosti.

Ključni kriterij razlikovanja med etnijo, narodom in nacijo je po mnenju večine avtorjev stopnja politizacije, oziroma v kolikšni meri se določena etnična skupina kot skupnost (od znotraj in od zunaj) prepoznava in kako si lasti pravico do državnosti.

Opredelitev pojma *etnijske* tako ni absolutna, ampak je postavljena v iskanje razlik med etnijo, narodom in nacijo. Etnija je v primerjavi z narodom opredeljena kot neko »splošnejše stanje«, v katerem še ni močnih političnih in ideoloških razčlenitev, značilnih za narode. Etnije so potencialni narodi, a ni nujno, da pri njih pride do procesa narodnega izoblikovanja. Že Max Weber govori o etničnih

skupinah v pomenu potencialnih narodov, ki v etničnem oziru dobro vedo, kaj niso in šele potem, ko se zavedajo, kaj so, se oblikujejo v narod (Rizman, 1991, str. 18).

Osnovne komponente etničnosti so po Smithu (1987, str. 22-29) naslednje: povezanost z določenim prostorom, skupna zgodovina, distinktivna kultura, skupno ime, mit o skupnem izviru in občutek solidarnosti. V tem sklopu je mit o skupnem poreklu *sine qua non* etničnosti. Podobno Južnič (1993, str. 286) pojem etnije veže na pet kontinuitet: teritorialno, biološko genetično (resnični ali namišljeni skupni izvir), jezikovno komunikacijsko, politično in pogojno še gospodarsko (utrjuje komunikacije na določenem teritoriju).

Najpogostejši kriteriji etničnega razlikovanja so jezik, religija, zgodovinski spomin in zgodovinski miti. Med temi je jezik prav gotovo najzaneslivejši kriterij razlikovanja med etnijami in ima pri oblikovanju etnij središčni pomen (Južnič 1993).

Smith⁶ (1987, str. 144) razlike med etnijo in *narodom* povezuje z vprašanjem teritorialnosti, državljanstva, pravic, pravnega kodeksa in politične kulture. Južnič (1993, str. 278) najde osnovo obravnavanega razhajanja predvsem v velikem pomenu politike, politične kulture in ideologije za obstoj naroda. Narod je, kot plastično ponazarja Rizman (1991, str. 18) in kot je bilo že prej v podobni analogiji rečeno, »samozavestna etnična skupina, ali drugače povedano: medtem ko je etnična skupina kot taka spoznana po drugih (od zunaj) pa se narodi spoznajo kot taki sami.«

Nacija je pogojena z oblikovanjem države oziroma pokrivanjem enega samega naroda (v tem primeru nacije) in države, ko lahko govorimo o nacionalni državi. Nacionalna identiteta se tako pokriva z pojmom državljanstva in lahko celo rečemo, da se nacionalna identiteta ugotavlja na osnovi državljanstva. Ločevanje med etničnostjo in državljanstvom tako na primer postavlja dvojno identiteto, s katero se vsakodnevno srečujejo izseljenci, pripadniki narodnih manjšin itd. Na tem mestu pa z vsem telesom vstopimo v jezikovno džunglo, skozi katero smo že skozi teli nekaj vrstic težko, počasi in previdno premikali.

* * *

⁶ Smithov pogled na narode in vse, kar sodi zraven, velja za »primordialističnega« - poudarja neko zgodovinsko kontinuiteto nastajanja narodov, ki imajo po njegovem mnenju opraviti s takimi prvinskimi vezmi, kot so občutja sorodnosti in razširjene družine. Temu pogledu nasproti stojijo nekateri avtorji (Anderson, Hobsbawm itd.), ki razumejo narode kot namišljene konstrukte, ki so nastali pod pritiskom različnih elit, da bi zadovoljile svoje politične in ekonomske cilje (Rizman, 1991). Razumevanje naroda kot obstoječega zgodovinskega procesa ali na drugi strani kot konstrukta implicira tudi različno videnje vloge prostora oziroma teritorija v odnosu do pojava naroda in vsega, kar sodi zraven.

2.2. PROSTOR KOT NOSILEC ETNIČNE, NARODNE IN NACIONALNE IDENTITETE

Posameznik oziroma skupnost se najprej identificira z *ozemljem, teritorijem*; človek začrta meje svojega bivališča. Na osebni ravni je to prostor konkretnega bivanja, ki mu rečemo »dom«, na skupinski ravni pa je ta teritorialna identiteta »domovina«, pojmovana kot država ali kakšna druga ozemeljska enota. »Teritorialna identifikacija«, kakor jo imenuje Južnič (1987, str. 293), se vedno prepleta z drugimi vezmi pripadnosti: sorodstvom, sosedstvom, skupnim jezikom, etničnostjo, narodnostjo itd. Ozemlje, posebej če je natančno definirano v povezavi z zaključeno skupnostjo, ima zelo veliko identifikacijsko vlogo (Južnič, 1993, str. 146). Še enkrat moramo poudariti, da se povezanost skupinske identitete neke družbene skupine, tudi naroda z ozemljem, v katerem biva, oblikuje skozi družbene odnose in ne izhaja iz prostora *per se*. Ozemlje, samo po sebi brez pomena in pasivno, dobi pomen z družbeno akcijo in verovanji (Knight, 1982, str. 515). Tako Smith (1991) in Južnič (1993) razlagata, da etnije in njihova povezanost s prostorom obstajajo, tudi če so že davno ločene od domovine; za primer navedeta Armence in Jude, pri katerih je navezanost na domovino kot ozemlje oziroma kot kraj bolj simbol kakor živ spomin.

Williams in Smith (1983) v analizi nacionalnega oziroma narodnega ozemlja poudarita osem vidikov, ki se kažejo tako v nacionalističnih ideologijah kot v ljudskih emocijah v odnosu družbe do njenega prostora. Prvi vidik se nanaša na pojmi »habitata«, za katerega posamezne skupnosti sodijo, da so našle najugodnejše življenjske oziroma ekološke razmere. Ta vidik, ki je bil prisoten že pri prvih stalno naseljenih skupnostih na Bližnjem Vzhodu, je v obdobju romantike dobil poudarjen pomen, ko so številni avtorji opozarjali na kvarne vplive urbanizacije družb oziroma narodov, ki s tem izgubljajo povezanost s svojim »naravnim« okoljem, tradicionalno podobo in značilnosti. Vidik ljudske kulture, ki se v veliki meri nanaša na vidik »habitata«, poudarja povezanost posameznih kulturnih skupnosti s pokrajino, katero z dolgotrajnim bivanjem preoblikujejo v posebno kulturno pokrajino, ki pa ima obraten vpliv na posameznike in družbo pri oblikovanju njihove kulture. Vidik meja se v odnosu skupnosti do svojega teritorija posredno kaže v kontekstu identifikacijskih »in-grup« in »out-grup« ter njihove sočasne percepcije (Bufon, 1996). Vidik domovine je prav gotovo ključni oziroma najtrdnější element odnosa neke skupnosti: etnije, naroda ali nacije do svojega ozemlja. Domovina je enkratno, razpoznavno in predvsem »zgodovinsko« ozemlje, katere pravica do posesti se prenaša prek prednikov skozi generacije. Identiteta naroda je povezana z zgodovino in ta zgodovina ima korenine v domovini.

Prostor, ki ga družba naseljuje, ima v kulturnem smislu simbolične pomene, v družbenem pa je praviloma semantično strukturiran (Južnič 1997, str. 283), zato

se pripadnost prostoru pri človeku ne more izražati zgolj z opredelitvijo teritorialnih meja. Če je ozemlje ena od osnov za oblikovanje etnične, narodne in nacionalne identitete, potem mora v zavesti etnije, naroda in nacije obstajati določeno videnje tega prostora. Tako se etnična, narodna in nacionalna identiteta ne vežejo zgolj na ozemlje, določeno z mejami, temveč tudi na *kraje* in *krajine* oziroma *pokrajine*⁷.

V smeri posebnega identificiranja, narodnega ali religioznega, so pomembni predvsem zgodovinski kraji.⁸ Povezava narodne identitete z določenimi deli ozemlja, z določenimi kraji znotraj njih ima mitsko in subjektivno vrednost (Smith, 1991). Tudi Južnič (1993, str. 148) poudarja velik naboj zgodovinskih krajev za istovetnost naroda. Hkrati pa poudari vlogo »svetih« krajev, dežel in celo rek za povezanost skupinske identitete s prostorom, ki je strukturiran na različne enote in je več kot zgolj določen z mejami. Religija je sploh lahko močno vplivala na utrjevanje etnične zavesti, saj so se z njo izražale skoraj vse družbene predstave arhaičnih družb (ibid., 1987, str. 228).⁹ Poudarjen pomen za uokvirjanje etničnega, narodnega in nacionalnega prostora so dobila tudi mejna območja ali priorišča zgodovinskih bitk (Kučan, 1996, str. 15).

Veliko avtorjev (Daniels 1993, Lowenthal 1994, Kučan 1996 itn.) poudarja, da se narodna in nacionalna identiteta ne vežeta samo na teritorij kot prostor, začrtan z mejami, temveč da so narodni in nacionalni simboli tudi *krajine* oziroma *krajinske prvine*. »Zaradi vsaj do zdaj relativno počasnega spreminjanja so krajine videti trdno vpete, nepremakljive, in zato varne [kot nosilke identitete]. V njih vidimo preteklost, kakršno smo si zapomnili in kakršno si želimo.« (Lowenthal, 1994, str. 4). Danielsova analiza slikarskih upodobitev angleških krajin odkriva nji-

* * *

⁷ Slovenska geografija (in tudi nekatere druge nacionalne geografije) dokaj strogo ločijo med terminoma pokrajina in krajina. Pokrajina se uporablja v (holističnem) pomenu kot celota fizičnogeografskih prvin (kamnine, prsti, klima, vodovje, vegetacija, relief itd.) in družbenih dejavnikov (poselitev, kmetijstvo, promet, industrija, politika itd.). Pojem krajina pa geografi omejujejo le na zunanje, vizualne prvine pokrajine oziroma prostora. Večina drugih strok (krajinska arhitektura, arheologija, etnologija itd.), ki se ukvarjajo z vprašanji pokrajine oziroma krajine, uporabljajo v veliki večini primerov termin krajina (npr. kulturna krajina), ne glede na navedeno razlikovanje terminov. Ker gre v besedilu predvsem za zunanji, vizualni videz in ne toliko za strukturno kompleksnost prostora, uporabljam termin krajina.

⁸ Sem bi lahko šteli na primer Gospo Sveto, ki ima poseben pomen za Slovence, ali pa Kosovo polje s srbsko posvečenostjo.

⁹ Kot zgovoren primer prekrivanja etnične in religiozne identitete, ki je vezana na eno samo svetišče ali sveti hram, navedimo sikhovski tempelj v Amritsarju, ki je osrednje »križišče« verske in etnične identitete. Prav v tej luči je moč razumeti, zakaj so Sikhi tako ostro reagirali, ko je indijska (centralna) vlada z oboroženo silo zavzela Amritsar, da bi iz njega izgnala sikhovske skrajneže (Južnič, 1993, str. 149). Močan naboj »svetih krajev« v smeri (skupnega) narodnega in religioznega identificiranja je bilo moč opaziti tudi med po drugi svetovni vojni v Argentino priseljenimi Slovenci. V veliki večini obiskanih družin so se na stenskem okrasju ponavljale fotografije in slike Brezij, ki so se tudi ob obiskih Slovenije ponavljale kot najbolj obiskan kraj (Mlekuž, 1999).

hovo vlogo pri oblikovanju družbene predstave o prostoru in razčleni sorodnosti in razlike s predstavami v Združenih državah. Daniels razlaga, da posamične krajine simbolizirajo določen moralni red in določeno estetiko ter kot take pridobijo status nacionalnih ikon. S primeri dokazuje, kako so krajine postale ozadje mita nacionalne identitete, in kaže, kako so slikarji in arhitekti oblikovali nacionalno identiteto v Angliji in Združenih državah (Kučan, 1996, str. 12).

Tako kraji kot krajine in krajinske prvine so simbolno vlogo identifikacije narodnega prostora verjetno prevzeli v procesu abstrakcije (ibid., str. 148).

* * *

Prostorski simboli so uporabno sredstvo komunikacije. Ozemlju, krajem in krajinskim prvina pripisan pomen ima lahko simbolno vlogo pridobivanja in ohranjanja pripadnosti neki določeni skupini, tudi ali predvsem etniji, narodu in naciji. Žal ali na srečo; kakor kdaj in kakor za koga. To pa raje pustimo za naslednjo zgodbo. Naslovov ne "manjka".¹⁰

3. NAMESTO SKLEPA IN POVZETKA

Prostor, o kateremu spregovori besedilo je prav gotovo subjektivna interpretacija avtorja in ne more biti veliko več kot še eden poskus razumevanja tega mastodonskega korpusa idej in konceptov. Besedilo se hitro omeji: poskuša prikazati družbo nasproti in s prostorom, nato poskuša ovrednotiti pomen te družbe v človekovi (a)percepciji prostora. Družbene poteze skupnosti, njen sistem vrednot, verovanj in kolektivnega spomina opredeljujejo odnos posameznika do prostora in povezanost skupinske identitete neke družbene skupine s prostorom, v katerem biva, se torej prav tako oblikuje skozi družbene odnose in ne izhaja iz prostora samega. Pri tej povezanosti s prostorom ali boljše navezanosti na določen prostor, gre za čustven odnos do prostora, ki pa je skoraj vedno povezan s spoznanji (mišljenjem, znanjem, prepričanjem) in s praksami (dejanji, obnašanjem). Za boljše razumevanje fenomena navezanosti na kraj razmejimo identifikacijsko in prestižno »sentimentalno orientacijo«. Pri prvi gre za teritorij kot prostor bivanja in z njim povezano domačnost, prestižna pa je povezana z vrednotenjem posamičnih delov okolja glede na pomen, ki mu ga pripisujeta družba

* * *

¹⁰ Kot iskrico za razmišljanje vam podarim dva, dobro znana, ki se mi slučajno te dni "motatata" po glavi: *Na svoji zemlji in Na zahodnih mejah*. Upam le, da se ne vidimo (*Nasvidenje*) v naslednji vojni.

in kultura, in je s tem že povsem institucionalizirana. Tako na primer prostor kot nosilec etnične, narodne in nacionalne identitete nastopa v vlogi teritorija - ozemlja, v »našem primeru« je ta skupinska teritorialna identifikacija »domovina«. Če je ozemlje ena od osnov za oblikovanje etnične, narodne in nacionalne identitete, potem mora v zavesti etnije, naroda in nacije obstajati določeno videnje tega prostora. Tako se etnična, narodna in nacionalna identiteta ne vežejo zgolj na ozemlje, določeno z mejami, temveč tudi na kraje, krajine in krajinske prvine.

4. LITERATURA

- Altman, I./ Low S.,M., 1992: Introduction. V: Place Attachment. A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press, str. 1-12.
- Bufoň, M., 1996: Naravne, kulturne in družbene meje. *Annales*, 8, str. 177-186.
- Bufoň, M., 1999: Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji. *Tipkopiš*, 11 str.
- Čebulj - Sajko, B., 1992: Med srečo in svobodo. Ljubljana, samozaložba.
- Drnovšek, M., 1991: Pot slovenskih izseljencev na tuje. Ljubljana, Mladika.
- Južnič, S., 1987: Antropologija. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede/Državna založba Slovenije.
- Južnič, S., 1991: Identiteta. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Knight, B.D., 1982: Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, 4, str. 514-531.
- Kučan, A., 1996: Dejavniki nacionalne prostorske identitete v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Inštitut za krajinsko arhitekturo.
- Low S.,M., 1992: Symbolic Ties That Bind. Place Attachment in the Plaza. V: Place Attachment. A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press, str. 165-185.
- Lowenthal, D., 1991: British National Identity and the English Landscape. *Rural History*, 2, 2, str. 205-230.
- Lukermann, F., 1964: Geography as a formal intellectual discipline and the way in which it contributes to human knowledge. *Canadian Geographer*, 8, 4, str. 167-172.
- Mlekuž, J., 1999: Etnološka in geografska študija o Slovencih v Mendози. Mendoza, Bovec, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo in Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Mlinar, Z., 1992: Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi. Teorija in praksa, 29, 5-6, str. 450-462.
- Norberg-Schulz, C., 1971: Existence, Space and Architecture. New York, Praeger.
- Prohansky, H./ Fabian, A./Kaminoff, R., 1983: Place-Identity: Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, str. 57-83.

- Relph, E., 1976: Place and placelessness. London, Pion Limited.
- Richardson, M., 1982: Being-in-the-market versus being-in-the-plaza. *American ethnologist*, 9, str. 421-436.
- Rizman, R., 1991: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V: Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana. Knjižna zbirka Krt, 79, str.15-38.
- Seamon, D., 1984: Emotional Experience of the Enviroment. *American Behavioral Scientist* 27, 6, str. 757-770.
- Setha, M.,L., 1992: Symbolic Ties That Bind. Place Attachment in the Plaza. V: Place Attachment. A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press, str. 165-185.
- Simmel, G., 1993: Temeljna vprašanja sociologije. Individuum in družba. Ljubljana, ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Smith, A.,D., 1987: The Ethnic Origins of Nations. Oxford/New York, Basil Blackwell.
- Smith, A.,D., 1991: National Identity. University of Nevada Press.
- Sonnefeld, J., 1976: Geography, perception and the behavioral enviroment. V: Man, Space and Enviroment. New York, str. 244-251.
- Šumi, I., 1990: Staroselska etnična renesansa v Združenih državah Amerike. Geneza, pregled in označitev. Magisterska naloga. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Tuan, Y., 1974: Topophilia. A Study in Enviromental Perception Attitudes and Values. New York, Columbia University Press.
- Tuan, Y., 1975: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in Geography*, 6, str. 211-252.
- William, C.H./ Smith, A.D., 1983: The national construction of social space. *Progress in Human Geography*, 7, 4, str. 502-518.
- Žigon, Z., 1999: Otroci dveh domovin: slovenstvo v Južni Ameriki. Ljubljana, ZRC SAZU.